

**НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ  
ім. П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО**

*ЛИТВИНЕНКО АЛЛА ІВАНІВНА*

УДК 78.03 (477)

**МУЗИЧНА КУЛЬТУРА ПОЛТАВЩИНИ  
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ В АСПЕКТАХ  
РЕГІОНАЛЬНОГО ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА**

Спеціальність 17.00.01 – Теорія та історія культури

**АВТОРЕФЕРАТ**

**ДИСЕРТАЦІЇ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ**

**КАНДИДАТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА**

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського Міністерства культури і мистецтв України.

**Науковий керівник:** РОЖОК Володимир Іванович,  
доктор мистецтвознавства, професор  
Національна музична академія України  
імені П. І. Чайковського,  
ректор

**Офіційні опоненти:**

**Провідна установа:**

Захист відбудеться \_\_\_\_\_ 2006 року о 15.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.005.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук у Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського за адресою: 01001, Київ, вул. Архітектора Городецького, 1/3.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського.

Автореферат розісланий \_\_\_\_\_ 2006 року.

Учений секретар  
спеціалізованої вченої ради,  
кандидат мистецтвознавства, доцент

І. М. Коханик

## Загальна характеристика дисертації

*Актуальність теми.* Потреба національної самоідентифікації актуалізувала питання осмислення української культури як оригінальної і самодостатньої, цілісне відтворення якої неможливе без докладного дослідження окремих регіонів країни. Лише за такого підходу національна культура сприйматиметься як унікальне явище, як цілком окрема культурологічна система в контексті світової. Таким чином, дослідження культури загалом і музичного мистецтва зокрема крізь призму регіональних особливостей сьогодні є вкрай актуальним.

Процес вивчення культури України у різних аспектах регіональної проблематики лише розпочався. У період формування вітчизняної методологічної бази історіографічний і джерелознавчий характер нашого дослідження є найбільш оптимальним, оскільки саме через докладне вивчення першоджерел відкриваються можливості для подальшого науково-теоретичного осмислення культури регіону й України загалом.

На сучасному етапі із застосуванням джерелознавчого підходу активно досліджуються культурні традиції регіонів Західної України (Прикарпаття, Закарпаття, Волинь, Поділля), музична культура окремих міст – Львова, Перемишля, Галича, Острога (Я. Бондарчук, Б. Водяний, Н. Костюк, Л. Мороз, І. Небесник, М. Новосад, О. Попович, О. Семчишин-Гузнер, М. Черепанін, П. Шиманський, М. Фіголь). Тематика наукових праць охоплює як особливості художнього життя регіону загалом, так і проблеми розвитку окремих галузей мистецтва – інструментального виконавства, хорової культури, музичної педагогіки й освіти, сценічної хореографії (Ю. Волощук, Р. Дудик, Т. Старух, В. Пастух, Л. Проців). Такий широкий спектр джерелознавчих робіт з історії розвитку галицької музичної культури дав можливість науковцям піднятися на якісно новий рівень в осмисленні мистецьких процесів регіону (Кияновська Л. Стильова еволюція Галицької музичної культури ХІХ – ХХ ст.)

Не менш досліджений і південь України (Є. Дагилайська, С. Кириєнко, Т. Мартинюк); також музичне життя Сумщини, Катеринославщини і Чернігівщини (О. Васюта, Л. Дорохіна, Т. Локощенко, В. Мітлицька); Слобожанщини (Ю. Лошкова, В. Осадча); Києва і Харкова (Ю. Іванова, О. Лисюк, О. Павлова). Але мистецькі проблеми центральних регіонів України у музикознавстві майже не представлені.

Досі відсутній комплексний аналіз культури Полтавщини, зокрема періоду українського національного відродження (ХІХ – початок ХХ століть), у рамках якого відбулися становлення культури регіону та професіоналізація її основних сфер. Тому докладне висвітлення особливостей розвитку культури Полтавщини зазначеного періоду є особливо актуальним в історико-культурологічному аспекті.

Обраний період обумовлюється його великим значенням в історії культури Полтавщини. Відбувається активне формування культури регіону: складаються сприятливі умови для соціокультурного розвитку; під впливом європейської культури закладаються підвалини професіоналізації – музичного ви-

конавства, музичної освіти, гастрольно-концертного життя. Водночас формуються притаманні регіону музичні традиції у сфері професійного оперного театру, хорового виконавства, бандурного мистецтва. Здобутки у цих сферах проявилися в умовах культурного розвитку уже наступного періоду – за доби відновлення української державності.

**Об'єкт дослідження** – культура Полтавщини як певний історико-культурний феномен у контексті регіональної проблематики.

**Предмет дослідження** – становлення і розвиток основних сфер музичної культури регіону: інструментального виконавства, музичної освіти, гастрольно-концертного життя.

**Мета дослідження** – на основі аналізу джерельної бази виявити особливості розвитку музичної культури Полтавщини, визначити її роль у контексті вітчизняної культури.

**Основні завдання дослідження:**

- проаналізувати і систематизувати історіографічні, мистецтвознавчі й краєзнавчі праці, а також періодичні видання;
- розкрити поняття «регіоніка» в історико-культурному і музикознавчому контекстах;
- охарактеризувати передумови соціокультурного розвитку Полтавщини досліджуваного періоду;
- визначити і простежити основні напрямки розвитку музичної культури регіону на шляху від аматорства до професіоналізму;
- виявити передумови розвитку професійної музичної освіти;
- висвітлити спектр гастрольно-концертного життя Полтавщини;
- розглянути діяльність Полтавського відділення ІРМТ у культурно-просвітницькому контексті;
- визначити роль оркестру Д. Ахшарумова у процесі становлення музичного професіоналізму;
- охарактеризувати діяльність Полтавського музичного училища;
- проаналізувати навчальні програми Полтавського музичного училища;
- виявити значення регіональних мистецьких традицій Полтавщини для формування національних пріоритетів музично-культурного розвитку наступного періоду.

**Методологічною основою** дослідження є: теоретичні історико-культурологічні концепції (М. Грушевського, І. Колесник, І. Крип'якевича, Л. Левчук, Н. Полонської-Василенко, А. Пономарьова, М. Поповича, М. Семчишина); методологічні основи музикознавчих праць (В. Іванова, О. Конової, Л. Корній, Т. Ліванової, Т. Мартинюк, В. Натансона, О. Орлової, О. Серова, А. Сохора, О. Шевчук, І. Юдкіна).

**Матеріалом дослідження** є: історіографічні, мистецтвознавчі і краєзнавчі праці (М. Арандаренка, В. Василевського, В. Василенка,

В. Жук, П. Мазанова, Ф. Миколайчика, В. Модзалевського, А. Нарадька, І. Павловського, Л. Падалки, А. Ромашкевича, С. Фарини, М. Фіндейзена, В. Ханко, Д. Щербаківського); епістолярна й мемуарна література (М. Мусоргського, В. Оголевця, Г. Хоткевича); особисті архіви (М. Грінченка, О. Єрофєєва, В. Кабачка, Л. Кауфмана, Л. Лісовського, Г. Маркевича, О. Оголевця, Панаса Мирного, П. Сапсая, М. Фісуна, С. Шевченка, В. Щепотьєва, Л. Яновської.); архівні документи (Центрального державного історичного архіву України, Державного архіву Полтавської області); періодичні видання («Русская музыкальная газета», «Полтавские губернские ведомости», «Полтавский вестник», «Полтавщина», «Полтавская речь», «Полтавский край», «Полтавский день», «Полтавский голос», «Кременчуцький голос», «Хуторянин», «Южанин», «Рідний край», «Киевская старина», «Украинский вестник», «Руслан», «Правда», «Киевлянин», «Северная пчела», «Киевский телеграф», «Театральный и музыкальный вестник», «Московитянин», «Исторический вестник», «Санкт-Петербургские ведомости», «Одесский вестник», «Rigache Zeitung»).

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертація виконана згідно з планами науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії культури Національної музичної академії України ім. П. Чайковського і відповідає темі № 22 «Музична регіоніка» перспективного тематичного плану науково-дослідницької діяльності Національної музичної академії України ім. П. Чайковського на 2000–2006 роки.

**Наукова новизна:** у роботі **вперше** в українському музикознавстві описано регіональний тип розвитку музичної культури на прикладі Полтавщини. На основі дослідження численних архівних джерел і періодики **проаналізовано** шляхи професійного становлення основних музичних сфер регіону: виконавства, освіти, гастрольно-концертного життя; **здійснена** оцінка культурно-мистецьких здобутків краю. До наукового обігу введено:

- архівні документи (рукописи спогади Л. Лісовського і М. Фісуна);
- документи (статути Полтавського музично-хорового товариства «Боян» та Прилуцького вокально-музичного і драматичного гуртка, звіт Полтавського товариства камерної музики);
- навчально-методичні матеріали (програма вступних іспитів до музичних класів Полтавського відділення ІРМТ).

**Практичне значення:** праця може бути використана для подальших наукових досліджень із проблем розвитку музичної культури Полтавщини зокрема й України загалом, а також як методичний матеріал для забезпечення навчального процесу з курсів історії музичного мистецтва у вищих і середніх навчальних закладах.

**Апробація.** Матеріали дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії культури Національної музичної академії України ім. П. Чайковського. Основні положення дисертації відображені в авторських публікаціях (статті) та викладені у доповідях на Міжнародній науко-

вій конференції «Формування національної культури молоді засобами народного мистецтва у контексті творчої спадщини В. Верховинця» (Полтава, 1999), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Професійна мистецька освіта: діалог традицій та інновацій» (Київ, 2001), Міжнародному симпозиумі «Комплексне дослідження духовної культури слов'ян: художня картина світу» (Київ, 2002).

**Публікації.** За темою дисертації опубліковано дев'ять статей, з них чотири – у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

**Структура роботи:** дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків, де вміщені документальні матеріали та алфавітний покажчик імен. Обсяг роботи становить 214 сторінок, з яких 190 сторінок основного тексту. Список використаних джерел містить 339 позицій.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У Вступі обґрунтовано вибір, актуальність, наукову новизну, теоретичне і практичне значення теми, сформульовано мету і завдання, систематизовано матеріал дослідження.

У **Розділі I – «Полтавщина у контексті українського національного відродження (XIX – початок XX століття)»** Полтавщина розглядається як окремий регіон – історично, географічно і соціально зумовлений культурний феномен. Висвітлено основні етапи історико-культурного розвитку регіону в період українського національного відродження, підкреслено особливості кожного з них.

У **підрозділі I. 1. «Огляд матеріалів дослідження у головних аспектах проблеми»** здійснено систематизацію й аналіз використаних у роботі літератури й архівних джерел.

З'ясовано, що мистецьке життя Полтавщини найяскравіше віддзеркалено у регіональній періодиці. Характер і зміст публікацій відображають позитивну динаміку культурно-мистецького життя регіону: від коротких інформативних повідомлень – до розгорнутих аналітичних статей. Часто активну участь у публікаціях брали добре знані сучасники (В. Милорадович, І. Павловський, Олена Пчілка, В. Щепотьєв, Д. Ахшарумов, Л. Лісовський).

У контексті досліджуваної проблеми розглянуто численні архівні джерела, матеріали приватних колекцій, документи державних установ. Досліджено рукописні спогади Л. Лісовського й мемуари В. Оголевця; частково – епістолярну спадщину М. Мусоргського.

Охарактеризовано сучасні наукові праці із дотичних до нашої тем. Зауважено, що в жодній із них не порушувалися проблеми культурно-мистецького розвитку регіону, поки що не створено ґрунтового дослідження, де музична культура Полтавщини була б проаналізована у загальноукраїнському контексті і трактована як цілісний культурний феномен.

У **підрозділі I. 2. «Регіоніка – історія проблеми»** здійснено загальний огляд і коментар ряду концепцій українських і зарубіжних учених – істориків, етнографів, топографів, лінгвістів (Г. Л. де Боплана, О. Шафонського Я. Мар-

ковича, П. Білецького-Носенка, М. Сумцова) щодо вивчення історико-культурної проблематики етнорегіонального поділу України. Виявлено критерії цього поділу – природно-ландшафтні, антропологічні, соціально-історичні та ін.

Досліджено процес становлення регіонального підходу в етнографії, фольклористиці, історичному музикознавстві. Проаналізовано твори П. Чубинського, Хв. Вовка, М. Львова, І. Прача, М. Цертелева, М. Максимовича, П. Сокальського, М. Лисенка. Акцент зроблено на фольклористиці як сфері музикознавства, яка найяскравіше репрезентує своєрідність певного регіону. Висвітлено підходи до становлення проблем регіоніки в історичному музикознавстві на прикладі праць М. Грінченка, А. Ольховського і сучасних музикантів-істориків.

Історія української музики на етапі свого концепційного становлення мислилася передусім як цілісний феномен загальноукраїнського значення із яскраво вираженими національними ознаками. І саме пошуки цих ознак були у центрі наукових інтересів музикознавців другої половини ХІХ – початку ХХ століть. Дослідження ж особливостей регіонів розпочнеться лише після здобуття державної незалежності.

Охоплено практично всі відомі на сьогодні мистецькі фольклорні збірники і наукові праці, що стосуються Полтавщини: від перших записів народних пісень регіону і їх наукового осмислення (А. Єдлічки, В. Милорадовича, О. Гриші, П. Чубинського, М. Лисенка, Е. Ліньової, О. Маслової, Б. Підгорецького, М. Янчука) – до досліджень кінця ХХ століття (М. Фісуна, Г. Левченка, Н. Уварової).

Доведено, що осмислення України у її регіональному розмаїтті відбувалося від окреслення географічних меж і етнотериторіальних ознак (через усвідомлення антропологічних, економічних, лінгвістичних, обрядово-звичаєвих і фольклорних особливостей) – до обґрунтування відмінностей культурних і мистецьких процесів кожного регіону.

Висловлено думку про те, що межа ХХ – ХХІ століть є періодом формування методологічних засад нового у сучасній науці напрямку – регіоніки – як окремої галузі наукового знання. Наукове осмислення історико-культурних проблем окремих регіонів України спричинило розвиток інституційної бази: створення осередків регіональних досліджень, а також розробку і впровадження в освітніх установах навчальних курсів з вивчення історії, культури і мистецтва рідного краю.

**У підрозділі І. 3. «Полтавщина – історичні кордони та соціокультурне формування регіону»** зосереджується увага на основних процесах соціокультурної еволюції Полтавщини як окремого регіону і виявленні у його розвитку найважливіших рис культурного прогресу.

Окреслено історичні кордони формування регіону як цілісної соціокультурної одиниці. Обґрунтовано часові параметри його становлення – від умовного початку 1802 року (заснування Полтавської губернії) – до перших десятиліть ХХ століття.

Початковий етап соціокультурного розвитку регіону (1800–1830) пов'язаний із правлінням генерал-губернаторів Малоросії князів О. Куракіна і М. Репніна-Волконського. Їхня діяльність мала позитивні наслідки для розвитку регіону. Зокрема, їх висока освіченість, симпатії до українства стимулювали економічний, освітньо-культурний і мистецький розвиток регіону (становлення архітектури, садово-паркового мистецтва, медицини; фінансова підтримка музичного виконавства, театральної справи; заснування навчальних закладів нового типу, зокрема вперше на території Лівобережної України – Інституту шляхетних дівчат).

Подальший період соціокультурного формування регіону (середина і друга половина ХІХ століття) розглянутий у контексті народницького і громадівського рухів, спрямованих на пропаганду демократичних ідей української культури, просвітництво, поширення освіти серед народу. Діяльність ліберально налаштованої інтелігенції краю активізувала організацію освітніх гуртків і недільних шкіл, влаштування театральних вистав і народних читань, відкриття публічних бібліотек, видавництво і розповсюдження україномовної літератури, збирання і вивчення фольклору і старожитностей. Вагомим здобутком «Громади» стало відкриття у Полтаві першої в Україні недільної школи (1858), яка за часом заснування випереджала появу подібного навчального закладу у Києві (1859).

Завершальний етап формування соціокультурного розвитку регіону розкрито у контексті кульмінаційного періоду українського національного відродження (кінець ХІХ – початок ХХ століття). Висвітлено події культурного життя регіону цього періоду, який характеризувався бурхливим розвитком науки, освіти і мистецтва, формуванням культурної еліти. Увага провідних діячів регіону зосереджувалася насамперед на створенні наукових установ, товариств, комісій, на вивченні історико-культурної спадщини краю, виданні наукових праць, ініціюванні конкурсів та інших мистецьких заходів.

Найголовніші події регіону, які мали загальнонаціональний резонанс: організація будівничого конкурсу на «проект народної школи в українському стилі»; відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві (1903), відкриття першої в Україні україномовної школи ім. І. П. Котляревського (1903–1905); заснування перших на Лівобережній Україні україномовних друкованих видань – «Хлібороб» (Лубни, 1905), «Рідний край» (Полтава, 1906).

Розкрито діяльність мистецьких організацій, музичних і драматичних товариств (Прилуцького вокально-музичного і драматичного гуртка, Гадяцького музично-драматичного товариства, Смілянського російсько-українського вокально-музично-драматичного гуртка, музично-хорового товариства «Боян» й однойменної нотовидавничої установи).

У висновках висловлюється думка про те, що упродовж досліджуваного періоду Полтавщина сформувалася як окремий регіон зі своїми характерними ознаками соціокультурного розвитку. Процеси регіонального становлення культури краю, зумовлені цілим комплексом соціальних й історичних особливостей, спричинили накопичення і збереження на Полтавщині іманентних ознак



регіональної культури. За певних суспільно-історичних обставин ці особливості долали статус провінційності і набували загальноукраїнських рис.

У розділі II – «*ПРОЦЕСИ ІНСТИТУЦІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПОЛТАВЩИНИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)*» – досліджено процеси інституційного становлення та професіоналізації музичної культури регіону: музичне виконавство, музична освіта, гастрольно-концертне життя.

У *підрозділі 2. 1. «Музичне виконавство Полтавщини у контексті вітчизняних культурних традицій»* аналізуються найпоширеніші у регіоні види музичного виконавства, їх еволюція у контексті вітчизняних музично-культурних традицій. У спектрі порушеної проблематики висвітлюється діяльність кріпацьких театрів, вокальних й інструментальних капел; розглядається кобзарське мистецтво; досліджуються особливості сфери домашнього музикування; простежується розвиток професійного українського театру; аналізується діяльність мистецьких гуртків і спілок (інструментальних і хорових колективів).

Численні факти з історії музичного виконавства свідчать, що на Полтавщині ще наприкінці XVII століття функціонувало чимало осередків музичної культури (музичних цехів), а у XVIII – першій половині XIX століть було значно більше кріпацьких театрів, капел та оркестрів, ніж у сусідніх регіонах. У діяльності цих осередків кріпацької культури (театрів Д. Трошинського і Я. Лобанова-Ростовського, оркестру Галаганів) бачимо ознаки професіоналізму: включення до їхнього репертуару як регіональних, так і провідних російських та зарубіжних драматургів і композиторів; участь професійних акторів; високий виконавський рівень оркестрантів, часто з освітою у провідних закладах Європи; активне включення до оркестрового репертуару творів західноєвропейських класиків. Осередки маєткової культури заклали надійні підвалини у розвитку театрального мистецтва і передусім українського професійного театру (Полтавський вільний театр, один із перших українських професійних закладів; заснування першої професійної української драматичної трупи Г. Ашкаренка, у складі якої працювали Марко Кропивницький і Микола Садовський).

У контексті проблематики дисертації розглянуто і кобзарське мистецтво. Його найвидатніші представники репрезентували мало не кожний повіт Полтавщини. Яскраво виражені оригінальні риси кобзарського мистецтва регіону дали підстави вченим-фольклористам вважати його окремою школою, відмінною від інших територіальних об'єднань кобзарів.

Виявлено ознаки професіоналізму у сфері домашнього музикування: високий рівень підготовки і мистецької ерудиції виконавців; виконання у концертах російської і західноєвропейської класики; належна матеріальна база (забезпечення музичними інструментами, нотною літературою). Найактивнішими учасниками домашнього музикування на Полтавщині були родини Єдлічок, Зайцевих, Головні, Ахшарумових, Семенченків, Старицьких, Лісовських, Милорадовичів, Вонсовських, Кошевських, М'ясоєдових та ін. Виховання у середовищі дворянства піаністів світової слави Т. Шпаковського й А. Родзянка

свідчить про високий мистецький потенціал музичної культури регіону. Наслідком активного розвитку сфери домашнього музикування є утворення «Полтавської спілки камерної музики», яка мала всі ознаки професійного колективу.

Музичне виконавство на Полтавщині розвивалося шляхом професіоналізації, ознаками якої слід вважати: поступове ускладнення й урізноманітнення форм музичного виконавства від кріпацьких театрів, інструментальних і вокальних капел, домашніх концертів XVIII – першої половини XIX століть – до мистецьких товариств із власними концепціями діяльності, відображеними у статутах, концертних програмах, щорічних мистецьких і фінансових звітах; висока фахова підготовка учасників виконавського процесу; широкий жанровий і стильовий спектр виконуваних творів.

**У підрозділі 2. 2. – «Основні передумови розвитку професійної музичної освіти у регіоні упродовж XIX століття»** – виявлено шляхи й етапи формування музичної освіти у допрофесійний період, розкрито особливості її професійного становлення.

Основними осередками музичної освіти у регіоні першої половини XIX століття були державні загальноосвітні установи (Полтавський інститут шляхетних дівчат, Полтавський кадетський корпус) і приватні заклади (пансіони). Незважаючи на дискримінаційне ставлення до мистецьких дисциплін, у навчальних закладах Полтавщини рівень викладання музичних предметів був досить високим, оскільки його забезпечували музиканти-професіонали – вихованці провідних музично-освітніх закладів Європи.

У другій половині XIX століття процеси професіоналізації, пов'язані з відкриттям перших консерваторій ІРМТ, мали вагомні наслідки для розвитку музичної інфраструктури регіону. Завершився остаточний розподіл музичної освіти на спеціальну і загальну. Хоч на Полтавщині у цей час ще не було спеціалізованих музичних навчальних закладів, позитивні зрушення позначилися на діяльності загальноосвітніх установ: зріс методичний рівень викладання, забезпечений відповідними навчальними програмами; збільшилася тривалість музичних занять, урізноманітнилися й активізувалися види музикантської діяльності учнів і викладачів. Зростання рівня музичної підготовки у периферійних загальноосвітніх навчальних закладах сприяло поповненню аматорської сфери обізнаними музикантами, а найбільш обдаровані могли здобувати музичну освіту поза межами регіону у спеціалізованих навчальних закладах вищого типу.

**У підрозділі 2. 3. «Становлення гастрольно-концертного життя регіону (кінець XIX – початок XX століття)»** висвітлено процеси становлення і розвитку гастрольно-концертного життя Полтавщини. Про готовність регіону до активного концертного життя свідчить матеріальна база («гастрольна сцена» Полтавського просвітницького дому). Досить велика конкуренція гастрольних сил, особливо на початку XX століття, істотно стимулювала розвиток смаків і мистецьких уподобань публіки; зріс рівень художніх запитів аудито-

рії. Вихований і музично освічений глядач був спроможний критично оцінювати виступи гастролерів.

Гастрольне життя цього періоду було репрезентовано різноманітними виконавськими силами: солісти-інструменталісти (піаністи, скрипалі, віолончелісти); майстри сольного співу (артисти української і російської опери); вокальні й інструментальні ансамблі; хорові колективи; оперні трупи (італійські й українські). Представлено й різні види мистецтва: опера; драматичний театр (український і російський); балет; сучасний танець; оперета; водевіль; цирк; кіно; лекції просвітницького характеру.

Серед найвизначніших гастролерів: піаністи А. Контський, О. Зілоті, А. Аренський, Й. Гофман, Ю. Сливинський, О. Боровський, О. Міклашевський; скрипалі Е. Ондржічек, О. Габрилович, Ф. Крейслер, М. Єрденко, Я. Коціан, Є. Цимбаліст, М. Полякін, Л. Ауер; віолончелісти В. Алоїз, О. Вержбилович; співаки М. Фігнер, Є. Мравіна, Л. Собінов, Ф. Шаляпін, М. Швець, Д. Бухтояров, В. Діковська, О. Мишуга, А. Вяльцева, Н. Арцебашева, О. Збруєва, Г. Мейчик, П. Цесевич, Б. Мезенцов, фінська співачка Альма Фострьом і польська оперна артистка Аделаїда Больска; майстри фольклорного жанру Н. Плевицька і М. Комарова.

Також охарактеризовано гастролі оперних труп Царетеллі і Кастеляно, російського драматичного театру Ф. А. Корша, російської драматичної трупи Басманова, хорової капели під орудою Д. Агреньова-Слов'янського, хору Харківського університету під керуванням І. Туроверова.

Важливу роль у динаміці гастрольно-концертного життя губернії початку ХХ століття відігравали виступи українського драматичного театру, який на той час переживав період професійного піднесення. Репертуар провідних українських труп (М. Садовського, І. Тобілевича, М. Кропивницького, П. Саксаганського, М. Старицького) представлений творами І. Котляревського, М. Лисенка, С. Гулака-Артемівського, М. Аркаса, оперними виставами зарубіжних авторів (С. Монюшко, Б. Сметана, П. Масканьї).

Гастрольно-концертне життя регіону зазнавало позитивних змін: зростав виконавський рівень гастролерів; до концертних програм частіше потрапляли твори сучасного мистецтва; у місцевій і центральній пресі відгуки рецензентів характеризувалися аналітичними оцінками мистецьких подій. Загалом процеси професіоналізації музичного життя Полтавщини кінця ХІХ – початку ХХ століть значною мірою стимулювалися бурхливим розвитком гастрольно-концертного руху всього попереднього періоду.

**Розділ 3. «Полтавське відділення ІРМТ і професіоналізація музичної культури регіону (початок ХХ століття)»** присвячений Полтавському відділенню ІРМТ, діяльність якого є кульмінацією у процесі професіоналізації музичної культури регіону в гастрольно-концертному житті, музичній освіті та виконавстві.

**У підрозділі 3.1. «Музично-просвітницька діяльність Полтавського ІРМТ і його роль у професіоналізації культури регіону»** досліджено історію заснування і функціонування Полтавського відділення ІРМТ (1899) і гас-

рольно-концертну діяльність симфонічного оркестру під орудою Д. Ахшарумова. Наголошено, що активна виконавська діяльність колективу стала першою вдалою спробою у справі популяризації симфонічної музики серед широких верств населення периферії. Новаторськими рисами репертуарного принципу колективу можна вважати виконання творів українських і передусім місцевих композиторів (М. Колачевського, О. Немеровського, В. Оголевця, Л. Лісовського, Д. Ахшарумова). Серед важливих здобутків Д. Ахшарумова – створення пояснювальних програм до концертних виступів колективу. Ці програми виконували важливу просвітницьку функцію, своєю появою випереджаючи публікацію подібних програм в усіх інших відділеннях ІРМТ. Надзвичайно активна гастрольно-концертна діяльність, яку послідовно здійснював цей колектив, сприяла практичній реалізації ідеї Д. Ахшарумова щодо створення першого пересувного симфонічного оркестру.

У **підрозділі 3. 2. «Діяльність музичних класів і музичного училища Полтавського відділення ІРМТ як етап професіоналізації музичної освіти регіону»** висвітлено діяльність музичних класів (1902) і музичного училища (1904) Полтавського відділення ІРМТ, підкреслено їх провідну роль у процесі інституційного становлення і професіоналізації культурно-освітньої та музичної сфер регіону. Детально розкриті позитивні і негативні фактори суто регіонального розвитку музично-освітніх закладів системи ІРМТ. Зазначено, що визначна роль у цьому належала її керівникам, які творчо поставилися до вирішення важливих освітніх завдань. Організаційні новації директора училища Д. Ахшарумова дозволили не лише суттєво підвищити рівень підготовки учнів усіх відділень, а й вирішити низку інших проблем: зменшити плінність учнівського складу; збільшити фінансові надходження; навіть відкрити окремий клас військового інструментування, де здобували освіту майбутні військові капелмейстери. Високий рівень викладання забезпечувався залученням до роботи кваліфікованих викладачів – випускників європейських і російських консерваторій. Учніський оркестр і оперна студія були не лише школою практики для майбутніх музикантів-артистів, а й виконували просвітницькі функції: активна гастрольно-концертна діяльність учнів сприяла ознайомленню широких верств населення з творами відомих зарубіжних й українських композиторів.

Здійснений у дисертації аналіз навчальних програм із музичних дисциплін виконавського і теоретичного циклів підтверджує орієнтацію діяльності Полтавського училища на високі професійні стандарти аналогічних європейських і російських освітніх установ. Серед авторів запропонованих у програмі підручників з музично-теоретичних дисциплін – імена видатних учених-теоретиків й істориків, навчальні праці яких перекладалися різними мовами, багаторазово перевидавалися. У програмах з виконавських дисциплін також запропоновані репертуарні збірки, інструктивні й методичні праці музикантів, які мали великий досвід педагогічної і концертної роботи. Дворічний курс драми, викладання якого не було властиве освітнім закладам системи ІРМТ (цей факультет був лише у Музично-драматичній школі М. Лисенка), свідчить про орієнтацію училища на національні пріоритети.

Розпочавши свою діяльність як «школа оркестрових музикантів» із суто практичними завданнями підготовки виконавців для потреб оркестру Д. Ахшарумова, музичне училище згодом стало потужним осередком культури у регіоні. Високий рівень викладання закладу не лише відповідав освітнім вимогам музичних училищ, а й перевищував їх, що дало підстави 1917 року порушити питання про реорганізацію його у консерваторію.

У **ВИСНОВКАХ** узагальнюються результати дисертаційного дослідження.

Становлення і розвиток культури Полтавщини як окремого регіону відбувалися у період українського культурного відродження (XIX – початок XX століття). Складні і суперечливі процеси соціокультурного життя для регіону мали ряд позитивних ознак, які стали підґрунтям у формуванні Полтавщини як окремого територіально чітко окресленого регіону зі своїми соціокультурними особливостями.

Аналіз різних об'єктивних і суб'єктивних факторів розвитку культури Полтавщини дає підстави вважати регіон одним із центральних в Україні не лише за розташуванням, а й за вагомістю культурно-мистецьких здобутків. Накопичення та збереження у регіоні іманентних особливостей розвитку культури, відсутність процесів їх нівелювання в умовах провінційної інертності – і водночас готовність до сприйняття інорегіональних впливів – дали можливість Полтавщині у багатьох випадках подолати статус провінційності і набути рис загальноукраїнського характеру.

Розвиток музичної культури краю від аматорства до професіоналізму характеризувався становленням основних інституційних сфер: музичного виконавства, музичної освіти та гастрольно-концертного життя. Основним чинником цього процесу стала діяльність Полтавського відділення ІРМТ, яке, виконуючи музично-освітню роль, підтримувало і забезпечувало професійний розвиток основних музичних сфер регіону.

Огляд основних напрямків музичної культури регіону виявив ряд істотних особливостей, завдяки яким музичну культуру Полтавщини слід віднести до однієї із найважливіших складових розвитку вітчизняної музичної культури XIX – початку XX століття.

На терені регіону сформувалися загальнонаціональні риси українського менталітету, саме митці Полтавщини виявилися реформаторами і фундаторами літературної (І. П. Котляревський) і музичної (М. В. Лисенко) мов.

Усебічне дослідження культури Полтавщини – необхідна умова як пізнання сутності регіональних мистецьких процесів, так і відтворення цілісності й історичної послідовності культурного розвитку України загалом.

### **Основні положення дисертації викладено у публікаціях:**

1. Литвиненко А. І. Л. Лісовський і музичне життя Полтави на зламі XIX–XX століть // Культура України: Збірник наукових праць. – Вип. 8. Мистецтвознавство. – Харків: Харківська державна академія культури, 2001. – С. 167–175.

2. Литвиненко А. І. Мистецька діяльність М. Фісуна: з історії розвитку музичної культури Полтавщини // Київське музикознавство: Збірка статей. – Вип. 6. – Київ: НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2001. – С. 193–204.

3. Литвиненко А. І. Полтавщина періоду національного відродження (кінець XIX – початок XX століть): соціокультурний розвиток регіону // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць. – Вип. 20. – Київ: КНЛУ, 2002. – С. 163–168.

4. Литвиненко А. І. Інструментальне виконавство Полтавщини другої половини XIX – початку XX століття (до проблеми становлення регіональної музичної культури) // Мистецтвознавчі аспекти славістики: Наукові записки культурологічного семінару. – Вип. 2. – Київ: ІМФЕ ім. М. Рильського, 2002. – С. 81–89.

5. Литвиненко А. І. Становлення професійної музичної освіти на Полтавщині (середина XIX – початок XX століття) // Культура і сучасність: Альманах. – Київ: ДАКККІМ, 2001. – № 1–2. – С. 82–90.

6. Литвиненко А. І. В. Верховинець – М. Фісун: до типології творчих особистостей: Збірник статей. – Полтава: Видання Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка, 1999. – С. 35–40.

7. Литвиненко А. І. Берегиня Полтавського танцю // Піснями й танцями уславлена Полтава. – Полтава: Видання Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка, 2001. – С. 15–17.

8. Литвиненко А. І. Квітує барвами «Весна» // Піснями й танцями уславлена Полтава. – Полтава: Видання Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка, 2001. – С. 8–11.

9. Литвиненко А. І. Життя прожите у мистецтві // Піснями й танцями уславлена Полтава. – Полтава: Видання Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка, 2001. – С. 21–24.

10. Литвиненко А. І. Передмова // Піснями й танцями уславлена Полтава. – Полтава: Видання Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка, 2001. – С. 3.

11. Музично-критична діяльність М. А. Фісуна // Наукові записки психолого-педагогічного факультету: Збірник наукових праць. – Полтава: ПДП ім. В. Г. Короленка, 1998. – С. 109–113.

*Литвиненко А. І. Музична культура Полтавщини XIX – початку*



*XX століття* 04 - Track 4.mр3 *в аспектах регіонального джерелознавства. – Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за фахом 17.00.01 – Теорія та історія культури. – Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського, Міністерство культури і туризму України, Київ, 2005.

У дисертації запропонована концепція регіонального розвитку музичної культури Полтавщини (XIX – початку XX століття) як певного історико-культурного феномену.

Об'єктом дослідження стали основні сфери інституційного становлення музичної культури регіону, розвиток яких відбувався на тлі динамічних процесів соціокультурного розвитку Полтавщини періоду українського національного відродження. Головні критерії професіоналізації музичної культури регіону, як вияв індивідуальності і неповторності історико-культурного розвитку регіону, досліджувалися у трьох основних сферах музичної культури: музичному виконавстві, музичній освіті, гастрольно-концертному житті. На основі вивчення великої кількості історико-культурних джерел і архівних матеріалів у роботі обґрунтована думка про те, що регіон був одним із центральних в Україні не лише за географічним і територіальним розташуванням, а й за вагомістю культурних і мистецьких здобутків, не тільки регіонального, а насамперед загальнонаціонального значення.

Ключові слова: Полтавщина, регіоніка, професіоналізація, музична культура, музична освіта, музичне виконавство.

***Литвиненко А. И. Музыкальная культура Полтавщины XIX – начала XX века в аспектах регионального источниковедения. – Рукопись.***

Диссертация на соискание учёной степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.01. – Теория и история культуры. – Национальная музыкальная академия Украины им. П. И. Чайковского, Министерство культуры и туризма Украины, Киев, 2003.

В диссертации предложена концепция регионального развития музыкальной культуры Полтавщины (XIX – начало XX века) как определенного исторического и культурного феномена.

Объект исследования – основные сферы институционального становления музыкальной культуры региона, развитие которых происходило на фоне динамических процессов соціокультурного развития Полтавщины периода украинского национального возрождения. Главные критерии профессионализации музыкальной культуры региона, как проявление индивидуальности и неповторимости его историко-культурного развития, исследовались в трёх основных сферах музыкальной культуры: музыкальном исполнительстве, музыкальном образовании и гастрольно-концертной жизни. На основе изучения большого количества историко-культурных источников и архивных материалов в работе обоснована мысль о том, что регион был одним из центральных в Украине не только по географическому и территориальному расположению, но и по весомости культурных и художественных достижений как регионального, так и, прежде всего, общенационального значения.

Ключевые слова: Полтавщина, регионіка, професіоналізація, музикальна культура, музикальне образование, музикальне исполнительство.

***A. I. Lytvynenko. Musical Culture of Poltava Oblast in XIX – early XX Centuries Viewed through Studies of Regional Sources. – Manuscript.***

Thesis for the Candidate of Fine Art Sciences degree by speciality 17.00.01 – Theory and History of Culture. – Chaikovsky National Musical Academy of Ukraine, Ministry of Culture and Tourism of Ukraine, Kyiv, 2005.

The thesis presents a concept of the regional development of musical culture in Poltava Oblast (XIX – early XX century) as a particular historical and cultural phenomenon.

This research is focused on major areas of institutional establishment of musical culture in the region, which were developing against the background of dynamic processes of social and cultural development of Poltava Oblast in the period of Ukrainian national renaissance. Main criteria of musical culture of the region, as a manifestation of individuality and uniqueness of the region's historical and cultural development, have been researched in three major areas of musical culture: musical rendition, musical education and concert and tour life. Having studied a large number of historical and cultural documentary sources and archive material, the author substantiates the idea that the region had been one of the principal regions of Ukraine not only due to its central geographical location; it stood out as a home of significant cultural and artistic accomplishments of both regional and, first and foremost, national importance.

Key words: Poltava Oblast, regionika, professionalism, musical culture, musical education, and musical rendition.